

mål¹+mæle

32. ÅRGANG, JUNI 2009

Tog han *sin* eller *hans* hat?

Reglerne for brugen af *sin*, *sit*, *sine* og *sig* er egentlig ikke så komplicerede. Alligevel er der mange, der ikke følger dem. Torben Juel Jensen fortæller hvorfor *side* 6.

Ej og ikke

Hvad betyder det, når nægtelserne hober sig op, og hvad er egentlig forskellen på *ej* og *ikke*? Det forklarer en af Danmarks dygtigste formidlere af sprogforskning, Søren Brandt, i den første af fire rubrikker, som vi genoptrykker i anledning af hans 70 års fødselsdag i år. Læs *side* 12.

Idékvinde, fundraiser, organisator og PR-person

Lis Jacobsen tog initiativ til stiftelsen af *Det danske Sprog- og Litteraturselskab*, reorganiserede *Ordbog over det danske Sprog* og medvirkede ved oprettelsen af *Dansk Sprognævn*. Læs Inge Lise Pedersens portræt af en af de betydeligste skikkelser i dansk sprogforskning *side* 14.

Årets ord og udtryk 2008

Nu er de fundet. Se, hvad der vandt, på *side* 19.

Tosprogede i skole

Er det rigtigt, at tosprogede klarer sig dårligt i skolen? Hvad vil det overhovedet sige at være tosproget? Læs artiklen af Dorthe Bleses og Anders Højen *side* 21.

Minoritetssprog i Danmark

Tysk i Sønderjylland er i den såkaldte *Sprogpagt* fra 2001 defineret som et dansk minoritetssprog. Peder Gammeltoft fortæller, hvad det betyder i praksis, *side* 30.

Sprogligheder

2

Hvad sker der med *sin* i moderne dansk – og hvorfor sker det?

6

Kvadrofonisk negation

12

Lis Jacobsen

14

Årets ord og udtryk 2008

19

Tosprogethed – hvad er problemet?

21

At skilte med egne stednavne

30

En fransk politiker skrev engang, at det er en mærkværdighed ved det franske sprog, at ordene i det står i den orden, man tænker dem i.

Ludwig Wittgenstein
(1889-1951)

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet,
Njalsgade 120,
2300 København S
E-mail: ce@hum.ku.dk

? Øjesyn og ørenlyd

Hvorfor hedder det *ørelæge*, men *øjenlæge*, *ørebetændelse*, men *øjenbetændelse*, *øreværn*, men *øjenværn*, *ørelinik*, men *øjenlinik*, *øreflip*, men *øjenfarve*?

Henning Aaberg Jensen
Værløse

! Sammensætninger med *øre-* og *øje-* er et sært fænomen i moderne dansk. Sammensætningerne med *øre* har i de allerfleste tilfælde formen *øre-*:

ørelæge, *øregang*, *øremærke*, *øredøvende*, *øregas*, *øreclips*, *øresnegl*, *ørepine*, *øretæve* osv.,

men

ørenlyd, *ørentvist*, *øre(n)ring* o.fl.

Sammensætninger med *øje* har som det normale formen *øjen-* som førsteled:

øjenlæge, *øjenhøjde*, *øjenfarve*, *øjenkontakt*, *øjenmakeup*, *øjensynlig*, *øjensygdom*, *øjenvidne* osv.,

men nogle få har *øje-*:

øjeblik, *øje(n)åbner*, *øjekast*, *øjemål*, *øjeæble* o.a.

I oldnordisk tilhører *øje* og *øre* samme bøjningsmønster, og i gammeldansk (fra o. 1100) har vi

øje (ental) – *øjne/øjen* (flertal)
øre (ental) – *ørne/øren* (flertal)

I løbet af sproghistorien sker der det at flertalsformen *øjne* bliver enerådende. Formen *øren* er lige akkurat med i Retskrivningsordbogens nyeste udgave, men må nu betragtes som en meget gammeldags form som er vejet til fordel for den nyere *ører*.

Op nu tilbage til sammensætningerne. Her er det dem med *øre(n)-* der opfører sig nogenlunde normalt ved at det er entalsstammen *øre-* som bruges i de fleste tilfælde. Sådan er hovedreglen for sammensætninger: det hedder kartoffeldyrkning og hånd-

hygiejne (ikke kartoflerdyrkning eller hænderhygiejne) uanset hvor mange kartofler eller hænder det drejer sig om.

Sammensætningerne med *øjen-* er mærkelige ved at det er stumperne af en gammel flertalsform der indgår i dem.

Hvis vi ved en forklaring forstår dette at vise at noget mystisk og uforståeligt kan afledes af velkendte fænomener eller regler af noget vi kender, så er der ingen forklaring på de krøllede forhold med *øjen-* og *øre-*. Der er ingen velkendte sproghistoriske love eller tendenser som fører til en afklaring, og der er ingen moderne grammatiske regler hvoraf sammensætningernes mærkværdighed kan afledes.

Det er uforklaret og uforklarligt, i al fald indtil videre.

EH

? Til + genitiv og til + dativ

I Jan Katlevs artikel om rester af gamle kasus i præpositionsforbindelser i *Mål og Mæle* 31:4 undrer jeg mig såre over at det skulle være nødvendigt at formulere en regel om at *til* kunne styre dativ. *Til* har mig bekendt ikke i bevislig sammenhæng styret andet end genitiv i nordiske sprog. Dativ er ganske vist på vej ind i moderne islandsk, sikkert fordi konstruktionen er enestående i sproget. Nu er det jo imidlertid sådan at genitiv i ældre nordisk dels kunne være *-ar* i ental og dels uden undtagelse *-a* i flertal. På islandsk hedder det ellers *til handa* med flertalsformen, men *hönd* har også entalsgenitiv *han-*

dar. Til stede hedder *til staðar* (ental). Til huse hedder *til húsa* (flertal). Til veje hedder *til vegar* (ental). I langt de fleste tilfælde er der altså en direkte linje mellem islandsk og dansk med *til* + genitiv. Så hvorfor opfinde en ny regel?

Med venlig hilsen

Pétur Rasmussen

mag.art. i nordisk filologi
dansk lærer i Reykjavík

! PR har ret. I ældre nordisk, både oldislandsk og det ældste dansk, styrer *til* genitiv og kun genitiv. Men i løbet af middelalderen bliver billedet mere rodet. Der kan findes enkeltstående eksempler på at *til* faktisk styrer dativ, og desuden udviskes den lydlige forskel mellem de gamle forskellige kasusendelser, så hele kasusystemet bryder sammen.

De endelser på *-e* man har i udtryk som *til mode*, *i sinde*, er derfor af blandet kasusoprindelse. De stammer både fra genitiver og dativer. Slår man op i *Ordbog over det Danske Sprog* (ODS) under sådanne udtryk, siges det dér heller ikke tydeligt hvilken af de to kasus der ligger bag ved endelsen *-e* i hvert enkelt af disse udtryk.

Men en oprindelig konstruktion *til* + dativ er der ikke i nordisk, det har PR ret i, og derfor er artiklens rekonstruktion af en sådan konstruktion i ældre germansk heller ikke korrekt.

PR har også ret i at en sådan genitiv efter præposition i nordisk er ret enestående, og at en ensretning hen imod dativ naturligt opstår ved pres på systemet.

Selve præpositionen *til* er også speciel for nordisk – det tilsvarende engelske *till* er et lån fra nordisk – i resten af germansk har man jo det ord der ligger bag ved engelsk *to*, tysk *zu* (og som styrer dativ).

Jan Katlev

? Josef F. – Forbogstav for efternavn i kriminaljournalistik

Hvad er grunden til, at man i sagen om den østrigske kælderindespærring næsten konsekvent ser manden omtalt som "Josef F."? Er det en ny skik, der er ved at brede sig i dansk kriminaljournalistik?

Werner Thomsen
Vejle

! Det er rigtignok ikke konventionelt dansk at omtale anklagede ved fornavn + efternavnets forbogstav. Vi bruger andre midler, som ikke nødvendigvis er mere skånsomme over for den mulige forbryders identitet. Ganske vist er den gennemgående formel det typisk artikelløse participium *tiltalte*: "Tiltalte nægter alt", "Tiltalte: Ofre fremprovokerede overfald", og det er jo da så anonymt, som det kan blive. Til gengæld får man andre oplysninger om personen, så det går (mindst) lige op, fx: "En nu 39-årig mand fra Dronninglund-egnen". Det er altså ikke nødvendigvis personhensyn, men snarere tradition, der gør forskellen.

Hvorfor så formen *Josef F.*, når hans efternavn jo meget tidligt i sagen blev offentligt kendt? Ud over Ekstra Bladets maleriske tilnavn, *Uhyret*,

hedder han jo noget så stilfærdigt som *Fritzl*, en bayersk kortform + diminutiv af *Friedrich*. *Josef F.* er en eksotisme, der er sluppet ind i danske medier enten via et bevidst journalistisk valg – hos de litterære vil Franz Kafkas *Processen* med hovedpersonen *Josef K.* nok rinde i hu – eller også er det simpel formidlingssjusk. I tysk derimod er det simpelthen måden at anonymisere anklagede på: Den 17-årige skolemassemorder fra Winnenden ved Stuttgart omtaltes fx som *Tim K.* i tysksproget presse.

Der ér fortilfælde i dansk. Filmen *Christiane F.* fra 1979 var med til at gøre fænomenet kendt herhjemme. Eksempler som *Pia K.* skyldes derimod næppe tysk, men snarere politikerens lange efternavn, til dels nedladdenhed og muligvis amerikansk slang: Således omtaler mange en kendt burgerbar som *Mac D.*

Et andet eksempel på overførsel af tyske stiltræk til danske aviser er, når personers alder konsekvent angives med et tal i parentes: "Heinrich Müller (38) er leder af en børnehave". Dét gør vi ikke på dansk, hverken konsekvent angiver alder eller placerer den uformidlet i parentes. Men som tilpasningsdygtig korrespondent vælner man sig hurtigt til andre former og begynder at reproducere dem selv.

KF

? Frås

For et par år siden undrede jeg mig over at så mange journalister stavede *fråds* forkert. Siden gik det op for mig at deres stavemåde, *frås*, ikke bare er godkendt, men enerådende. Jeg er ikke

tilhænger af dobbeltformer, men her ville jeg gerne have haft en. Hvorfor har "man" slettet konsonanten *d* – jeg kan ikke se nogen fornuftig etymologisk forklaring.

Kurt H. Juul
Ribe

! *Frås* og *fråse* er uden *d* i Saabyes Retskrivningsordbog (1891), som var lovformeligt autoriseret af Kultusministeriet. Men undervisningsministeriets Dansk Retskrivningsordbog (1923) har kun stavemåden *fråds* og *frådse*, indtil Retskrivningsordbogen (1986) genindfører *frås* og *fråse*.

Ordet kommer af nedertysk *vraz*, beslægtet med højtysk *fressen*. Der er således ikke noget etymologisk begrundet *d* i ordet, som man respektfuldt bør lade stå. Skrivemåden *-ds* er en gengivelse af det tyske *z*, ligesom i *dandse*, *Provinds*, *Prinds* osv., men det blev afskaffet med en ministeriel bekendtgørelse for mere end hundrede år siden, i 1889.

En hovedregel i dansk retskrivning er at to eller flere konsonanter i en ordstamme markerer at den foregående vokal er kort: *mase/masten*, *rus/rust*, *ise/isme* osv. *Fråds* er derfor en undtagelse sammen med *sejlad*, *stils*, *stads*, *kreds*, der har lang vokal trods *-ds*, jævnfør med kort vokal *plads*, *tilfreds*, *kryds*, *lakrids* o.a.

Redaktionen af den nye retskrivningsordbog har altså moderniseret stavemåden *fråds* og i øvrigt også *skidter* og *slabber*, som tidligere havde *-ds*.

EH

? Man ska' ka' dansk

For et stykke tid siden hørte jeg en minister udtale sig i indvandrerdebatten med ordene "Man ska' ka' dansk." Både før og efter har jeg hørt mange forkorte at *kunne* til *å ka* i stedet for *å ku*. Nu forekommer det mig at den forkerte form er næsten enerådende. Er dette en nyskabelse? Eller er det mig der ikke har hørt ordentligt efter før i tiden (jeg er født i 1937)? Og (umuligt at svare på, formentlig): Hvordan går sådan noget til?

Kurt H. Juul
Ribe

! Problemet med infinitiverne at *skal* og at *kan* kender vi fra begyndelsen af 1700-tallet: [*han*] siges at *skal* være Præst i Citadellet (o. 1750), et Menne-ske bør at *kan* forsvare sig mod andre (det er såmænd Holberg). De har siden holdt sig hos mindre befarne skriftsprogsbrugere og i talesproget: *du har ikke spor at skal have sagt her, det er nødvendigt at kan dansk*.

Det normale er at en infinitiv er lig med nutidsformen minus *r*: *løber/løbe*, *scanner/scanne*, *ruller/rulle*. Men nutidsformerne *kan* og *skal* er ganske uegnede som grundlag for en infinitivform, og derfor har de lært for tre-fire hundrede år siden konstrueret formerne *at skulle* og *at kunne*. Tilsvarende med de få andre verber med genstridige nutidsformer: *at burde*, *at måtte*, *at ville*. Deres infinitiver er stadig lidt fremmede for almindelig skrift og tale.

EH

Hvad sker der med *sin* i moderne dansk – og hvorfor sker det?

Af Torben Juel Jensen

De fleste danskere behøver bare at høre en sætning som *han tog sin hat og gik sin vej*, før de er klar over hvilken sproglig problemstilling der er tale om: Skal man bruge *sin* eller *hans*? Der er nok også flere der kan huske deres skolelærers svar på dette spørgsmål: Hvis det er mandens egen hat og vej det drejer sig om, skal man vælge *sin*; hvis det er en andens hat og vej, skal man derimod vælge *hans*. Problemstillingen drejer sig nemlig om hvorvidt stedordene henviser til sætningens grundled eller ej. Hvis stedordene henviser til grundledet, siger man at de anvendes "refleksivt", og her anvendes (i hvert fald i nogle typer af dansk) stedordet *sin* – eller *sit* eller *sine* afhængigt af køn og tal for det navneord det lægger sig til; i artiklen henvises der med *sin* for nemheds skyld til alle formerne *sin*, *sit* og *sine*. Hvis stedordet ikke henviser til grundledet, anvendes derimod et personligt stedord, dvs. *hans*, *hendes*, *dens*, *dets* eller *ens* afhængigt af hvad der tales om.

I moderne dansk anvendes *sin* kun når der tales om entalsstørrelser, i flertal bruges stedordet *deres* uanset om der henvises til grundledet eller ej. Det hedder altså – ville skolelæreren sige – *mændene tog deres hatte* uanset om det er deres egne eller andres hatte de tager. Denne lidt ulogi-

ske skelnen mellem ental og flertal er af nyere dato, i tidligere stadier af det danske sprogs historie anvendtes *sin* også i forbindelse med flertalsstørrelser, ligesom det i øvrigt ses i norsk og svensk.

Når skolelærerne i det hele taget underviser i om der skal anvendes *sin* eller *hans* i de pågældende tilfælde, så handler det imidlertid om at der er tale om et område hvor der er variation i danskernes sprogbrug. Hvis alle altid brugte *sin* når et stedord henviste til et grundled i ental, og et personligt stedord i alle andre tilfælde, var der jo ingen grund til at bruge tid i undervisningen – eller i bøger om korrekt dansk – på dette emne. En ting er altså hvad skolelærere og bøger om korrekt sprog fortæller om anvendelsen af *sin* (jeg vil i det følgende henvise til dette som "standardsprogsnormen"), noget andet er hvordan vi rent faktisk taler og skriver.

Hvordan bruger danskerne rent faktisk *sin*?

På Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier er vi ved at afslutte en undersøgelse af refleksivt anvendte stedord i talt dansk. Undersøgelsen baserer sig på optagelser af talere i forskellige aldersgrupper op-

taget fire forskellige steder i landet: København og Næstved på Sjælland, Odder i Midtøstjylland og Vinderup i Midtvestjylland. Optagelserne er sket på to forskellige tidspunkter, første gang i perioden 1978-89 og anden gang inden for de seneste fire år. De ældste af informanterne, som er født i perioden 1942-74, indgår både i de gamle og de nye optagelser mens de yngste, som er født i perioden 1989-92, af naturlige grunde kun indgår i de nye optagelser. I optagelserne har vi analyseret samtlige forekomster af reflektivt anvendte stedord uanset om taleren har anvendt *sin* eller et personligt stedord. Formålet er at afdække i hvilket omfang danskerne anvender *sin* i overensstemmelse med standardsprogsnormen, og, især, om der kan ses nogle mønstre i hvordan vi anvender *sin* afhængigt af hvor i landet vi kommer fra, hvilken social baggrund vi har, og hvornår vi er født. Hermed håber vi at kunne bidrage til at forklare det mere overordnede spørgsmål om hvorfor og hvordan sprog i det hele taget forandrer sig i moderne samfund som det danske.

Undersøgelsen har bekræftet at der er tale om et område med stor variation. Som jeg senere vil vende tilbage til, afhænger anvendelsen af *sin* således af hvornår taleren er født, hvor i landet han eller hun kommer fra, og af vedkommendes sociale baggrund. Men også når man ser på den enkelte talers sprogbrug, er der variation. I sætningen nedenfor forekommer der således to reflektivt anvendte stedord (markeret med fed) som begge henviser til grundledet *den* (talerens hund); i første tilfælde

vælger taleren *sin* i overensstemmelse med standardsprogsnormen, i andet tilfælde vælges imidlertid *dens*:

*man (latter) kan jo ikke rigtig udrydde hunden for at den kan (latter) slippe for **sin** allergi så den må bare leve på piller og medicin resten af **dens** liv*

Der synes ikke umiddelbart at være nogen grammatisk grund til at taleren i anden omgang anvender *dens* i stedet for *sin*. Det kunne dog måske skyldes at der i andet tilfælde er ni ord imellem grundledet og det reflektivt anvendte stedord, mens der i det første kun er tre, og det dermed står mere tydeligt for taleren at ordet anvendes reflektivt.

Om der anvendes *sin*, afhænger af hvad der henvises til

Undersøgelsen har vist at en af de helt afgørende faktorer for anvendelsen af *sin* i talt dansk har at gøre med hvad der henvises til.

Ved henvisning til et flertalsgrundled anvendes der helt overvejende (i 93 % af tilfældene) ikke *sin*, men *deres*, fx *de fik tøjdyr af **deres** far fra Italien*. Ved henvisning til et entalsgrundled må man derimod skelne mellem om der er tale om en person eller ej. Hvis der ikke henvises til en specifik person, men til en ting eller en generel person, anvendes der altovervejende (i 94 % af tilfældene) *sin*, fx

*en Centurion-kampvogn den har jo gjort **sit** i anden verdenskrig, og det betyder meget bare man får **sin** nattesøvn*.

I disse tilfælde kan man altså sige at sprogbrugen ligger tæt op ad standardsprogsnormen, og der er i øvrigt ikke nogen særlig variation mellem talerne afhængigt af hvor i landet de kommer fra, deres sociale baggrund eller deres alder. Anderledes ser det ud i forbindelse med stedord der henviser til en person. Her anvender talerne – set under ét – i næsten en fjerdedel af tilfældene ikke *sin* selvom stedordet er reflektivt, fx

hun lavede simpelthen bare om på hendes sprog.

Om der anvendes *sin*, afhænger af hvem der taler

Når det reflektivt anvendte stedord henviser til en person, er der en tydelig sammenhæng mellem talernes anvendelse af *sin* og deres sociale baggrund. Personerne der indgår i undersøgelsen, er inddelt i to kategorier, kaldet arbejderklasse og middelklasse, ud fra tre kriterier: deres jobkategori (om de arbejder med sprog og symboler eller med konkrete genstande), deres arbejdsmæssige position (om de har en ledende funktion eller ej) og deres uddannelsesmæssige baggrund (om de har en kortere eller længerevarende uddannelse). Resultaterne af undersøgelsen viser at middelklassetalerne har en tydeligt større anvendelse af *sin* end arbejderklassetalerne (de anvender *sin* i henholdsvis 84 og 71 % af tilfældene), og at middelklassetalerne altså i deres sprogbrug ligger tættest på standardsprogsnormen. Dette skyldes formentlig både at middelklassetalerne har haft en længerevarende

kontakt med undervisningssystemet, hvor normen vedrørende reflektivt anvendte pronominer håndhæves, men nok også at middelklassetalerne i højere grad end arbejderklassetalerne stræber efter at følge standardsprogsnormen (dvs. det sprog der opfattes som mest korrekt) og tilskynder deres børn til at gøre det samme.

I forbindelse med stedord der henviser til en person, er der desuden en tydelig sammenhæng mellem hvor i landet talerne kommer fra, og deres anvendelse af *sin*. Talerne fra Jylland anvender således kun *sin* i ca. halvdelen af de tilfælde hvor et stedord anvendes reflektivt, mens de i resten af tilfældene anvender *hans* eller *hendes*. Sjællænderne anvender derimod overvejende *sin* (i 86 % af tilfældene) også når der henvises til en person.

Denne forskel mellem jyder og sjællændere er i og for sig ikke overraskende da det er alment kendt at der er en mere begrænset anvendelse af *sin* i jyske dialekter end i rigsmålet, og at det netop er i forbindelse med henvisning til en person i ental at forskellen gør sig gældende. Da jyderne i undersøgelsen trods alt anvender *sin* i halvdelen af tilfældene, må man til gengæld sige at der i forhold til de traditionelle dialekter i de områder talerne stammer fra, er sket en tilnærmelse til standardsprogsnormen, dvs. en standardisering. Dette er heller ikke overraskende eftersom den overordnede udviklingstendens i det 20. århundredes danske talesprog om noget er en standardisering hvor de traditionelle dialekter udtyndes eller helt forlades til fordel

for mere eller mindre regionalt prægede varianter af rigsmålet.

Mere overraskende er det at denne standardisering synes at være stoppet i Vinderup og Odder med hensyn til refleksivt anvendte pronominer. De jyske talere i undersøgelsen har nemlig ikke en større anvendelse af *sin* i de nye optagelser end i de gamle. Der er altså ikke sket nogen forandring i retning af standardsprogsnormen i løbet af den undersøgte periode, dvs. perioden 1978-2007, og der kan i øvrigt heller ikke påvises forskelle i sprogbrugen mellem ældre og yngre talere fra Jylland, hvilket man normalt vil kunne i forbindelse med igangværende sprogforandringer.

Anvendelsen af *sin* forandrer sig i Østdanmark

Forklaringen på sidstnævnte fænomen skal formentlig søges i en udviklingstendens mht. refleksivt anvendte stedord der henviser til en person, der kan spores blandt talerne fra Sjælland. Resultaterne tyder nemlig på at der her er en forandring i gang i Næstved og København. Forandringen går ud på at der i stigende grad anvendes *hans* eller *hendes* i stedet for *sin*, og går altså i retning væk fra standardsprogsnormen.

Man kan både i København og i Næstved se at de yngre talere i dag har en mindre hyppig anvendelse af *sin* end de ældre, og i København gælder det endvidere at der hos de talere der indgår både i de nye og de gamle optagelser, kan ses et fald i anvendelsen af *sin* i perioden fra slutningen af 1980'erne til i dag. Udviklingen er relativt tydelig – der er tale om fald i

andelen af *sin* på mellem 9 og 23 procentpoint – og forskellene er for store til at kunne blive henført til tilfældigheder i indsamlingen af data. Udviklingen ser ud til at være relativt ny, den er formentlig først startet i løbet af den undersøgte periode, og også i de nye optagelser anvender selv de yngste af talerne fra Sjælland trods alt oftest *sin* når et stedord anvendes refleksivt (i godt to tredjedele af tilfældene).

Hvorfor spreder den "ukorrekte" sprogbrug sig?

Man må altså ud fra undersøgelsen konkludere at talere i den østlige del af Danmark i stigende grad anvender *hans* eller *hendes* i stedet for *sin*. Samtidig tyder resultaterne fra Jylland på at tilnærmelsen til standardsprogsnormen på dette område er stoppet, i modsætning til den generelle tendens til standardisering der kendetegner sprogbrugen uden for københavnsområdet i det 20. århundredes danske sprogsamfund.

Udviklingen i København og Næstved er en udvikling væk fra den norm der fremføres af skolelærere og bøger om korrekt sprog. Den sprogbrug der spreder sig, er altså en tilsyneladende nedvurderet måde at tale på, som i øvrigt i højere grad kan ses hos "arbejderklasse"- end hos "middelklasse"-talere. Dette er umiddelbart paradoksalt, og når denne sprogbrug breder sig, må man da også gå ud fra at den har en såkaldt "skjult prestige", dvs. at den, selvom den opfattes som ukorrekt, på anden vis har en positiv medbetydning hos i hvert fald nogle talere.

Hvis vi går ud fra at tendensen spredte sig fra København, hvilket resultaterne kunne tyde på, svarer udviklingen faktisk til en type af udviklinger man også ser på andre områder i sproget, og som man ofte sammenfatter under betegnelsen metropolisering. Både i Danmark og i andre industrialiserede samfund ses det således at sprogbrug der oprindeligt kendetegner arbejderklassetale i storbyerne (i Danmark det såkaldt lavkøbenhavnske talesprog), spredte sig til resten af landet, formentlig fordi det bevidst eller ubevidst associeres med positive aspekter ved storbylivet, såsom dynamik, selvsikkerhed og "coolness".

Der sker således en uofficiel revurdering af visse måder at tale på, som fører til en mere kompleks situation mht. hvad der opfattes som det bedste sprog. Skønt alle formentlig stadig har kendskab til standardsprogsnormen for refleksivt anvendte pronomener, kan den mere komplekse situation føre til at presset på den enkelte taler i retning af at stræbe efter standardnormen er mindre i dag end den har været tidligere i det 20. århundrede. Dette ville også kunne forklare hvorfor standardiseringen mht. refleksive stedord synes at være stoppet i Jylland, specielt fordi den traditionelle sprogbrug i Jylland jo her netop ligner en radikal version af den sprogbrug der breder sig fra København, altså at *hans* eller *hendes* (ofte) anvendes i stedet for *sin*.

Hvad vil der ske med *sin* i fremtiden?

Den undersøgelse jeg har præsenteret i denne artikel, omhandler kun

dansk talesprog og kun i perioden fra slutningen af 1970'erne til i dag. Der melder sig formentlig derfor to spørgsmål hos læseren: Betyder resultaterne at stedordet *sin* er på vej ud af dansk talesprog? Hvilken indflydelse har de nævnte udviklinger i talesproget på skriftsproget? Jeg vil slutte artiklen med at diskutere de to spørgsmål i den nævnte rækkefølge.

Med hensyn til udviklingen i fremtiden så mener jeg bestemt ikke at man ud fra resultaterne kan slutte at *sin* er på vej ud af dansk talesprog. For det første viser resultaterne jo netop at det kun er i de situationer hvor stedordet henviser til en person i ental, at der kan spores tilbagegang. I forbindelse med andre entalsreferenter anvender talerne stadig alt-overvejende *sin*, og der er ikke nogen klar forandring at spore her. Der er heller ikke nogen forandring at spore i forbindelse med flertalsreferenter, og her har normen jo i øvrigt længe været ikke at anvende *sin*.

For det andet kan man ikke ud fra den igangværende forandring slutte at *hans* og *hendes* helt vil overtage *sin*'s funktion i sætninger som *han tog hans hat og gik hans vej*. Der har formentlig altid været variation mellem *hans*, *hendes* og *sin* her, og den igangværende forandring kan meget vel gå i sig selv på et senere tidspunkt således at *sin* igen vinder terræn. Da der ikke foreligger undersøgelser at sammenligne med, kan vi i øvrigt heller ikke vide om brugen af *sin* i den østlige del af Danmark er højere eller lavere end for eksempelvis 100 år siden. Vi ved kun at den er lavere i dag end for 20-30 år siden. Derimod

kan vi med ret stor sikkerhed slutte at anvendelsen af *sin* er højere i den vestlige del af Danmark end den var for 100 år siden, da vi her kan støtte os til optegnelser af jyske dialekter.

Med hensyn til den skriftsproglige anvendelse af *sin* så kan vi med ret stor sikkerhed slutte at den udvikling vi ser i talesproget i disse år, også vil slå igennem her, i hvert fald blandt mindre trænede skribenter. Vi ved allerede fra eksisterende undersøgelser af stavefærdighed at dialekttalende skoleelever i Jylland har (havde) større tilbøjelighed til at anvende *hans* eller *hendes* i stedet for *sin* i modstrid med standardsprogsnormen, men i overensstemmelse med deres talesprog. Når talesproget ændrer sig i retning af at der anven-

des *hans* og *hendes* også når stedordet bruges refleksivt, får skolelærere og andre håndhævere af standard-sprogsnormen altså i fremtiden en sværere og mere tidskrævende opgave hvis de vil få eleverne til at anvende *sin* de "rigtige" steder. Men de kunne jo også lade være og i stedet bruge energien andre steder – det giver tilsyneladende ikke problemer i talesproget at anvende *hans* og *hendes*, og store skriftsprog som engelsk, fransk og tysk klarer sig i øvrigt fint helt uden særlige stedord til refleksiv brug i denne sammenhæng.

Torben Juel Jensen (f. 1973)
lektor i dansk talesprog ved Danmarks
Grundforskningsfonds Center for Socio-
lingvistiske Sprogforandringsstudier

Kvadrofonisk negation

Af Søren Brandt

I anledning af Yves Montands død (november 1991) citerede *Information* ham for udtalelsen "Jeg har taget fejl. Det var min ret. Men jeg har ikke ret til at lade være med at forhindre at andre også kommer til at tage fejl". Det er vel et eksempel på hvad man kunne kalde *kvadrofonisk negation*: At *tage fejl* er negativt, så at *forhindre* at nogen tager fejl er positivt, så at *lade være med at forhindre at nogen tager fejl* er negativt, og *ikke* at lade være med at forhindre at nogen tager fejl må så være positivt.

Og det var jo godt, for det lyder som om det nok var det han mente; men det kunne vel have været udtrykt enklere. Frankofiler, herunder naturligvis franskmændene selv, ynder at hævde at fransk er mere klart og logisk end alle andre sprog; men jeg tror ikke originaludtalelsen var en pind mere klar end den danske version, og selvfølgelig er der ingen forskel på, hvor klare og logiske forskellige sprog er, selv om vi jo synes det, hver gang vi begynder at lære et nyt.

Logik og negation går i det hele taget dårligt i spænd sammen. Selv når dobbelt negation følger logikkens love, er et dobbeltneget udtryk ikke ensbetydende med det unegerede udtryk. Der er således forskel på at

noget er "almindeligt" og at det er "ikke ualmindeligt"; det sidste angiver en lavere grad af almindelighed end det første, og tilsvarende angiver "ikke almindeligt" en lavere grad af ualmindelighed end "ualmindeligt". Andre tillægsord forekommer "ulogisk nok" kun i negativ form. Der er vist aldrig nogen der har set en van tyr eller fortalt en *humsk* historie.

Det er også "ulogisk" at vi spørger "Kan du ikke låne mig hundrede kroner?", når vi mener "Kan du låne mig hundrede kroner?". Ordet *ikke* betegner her ikke negation, men giver spørgsmålet en mere afsvækket og dermed høfligere form, selv om dets funktion egentlig er at angive at spørgeren forudsætter et positivt svar. Forskellen mellem "Har du set avisen?" og "Har du ikke set avisen?" er at det første er neutralt, mens det andet enten antyder at den adspurgte nok *har* set avisen eller antyder at spørgeren godt ved at den adspurgte *ikke* har set avisen, men at dette overrasker ham.

Og hvordan kan det være at negation på dansk næsten altid udtrykkes ved *ikke*, men at der er nogle ganske bestemte kontekster hvor man kan eller skal bruge *ej*? Uden for dårlige lejlighedssange og enkelte faste udtryk som *ej heller*, *eller ej* o.l. træffer

man nu om dage kun ordet *ej* i de to ytringstyper "Nej, jeg vil *ej*!" og "Vel vil jeg *ej*!". I den første type kan man bruge enten *ikke* eller *ej*, mens man i den anden type kun kan bruge *ej* (også selv om man sætter et "Nej" foran: "Nej, vel vil jeg *ej*!"). Denne type "styres" af nogle ganske få bekræftende biord, først og fremmest "vel, *gu'*, vist", sjældnere "såmænd, fandeme" og næppe andre.

Der er også ret skrappe regler for hvordan resten af sætningerne med *ej* kan være bygget op. Hvis der kun er fire led i sætningen, er udsagnsordet næsten altid enten et funktionsudsagnsord eller et mådesudsagnsord. Det er gængs at sige: "Vel kan jeg *ej*! Vist har jeg *ej*! *Gu'* blev han *ej*! Såmænd gør jeg *ej*! Vist fik hun *ej*! *Gu'* tør du *ej*! Vel skal han *ej*! Vist er jeg *ej*!"; men det er sjældnere man hører sætninger som "Vel betalte du *ej*! *Gu'* svømmede hun *ej*!".

Hvis man skal knytte en bestemmelse til udsagnsleddet, må man naturligvis også angive det præcise udsagnsord som kan foretage tilknytningen, f.eks. "*Gu'* betalte du *ej* den regning!"; men hvis A påstår at børnene sover, kan B ganske vist godt svare "*Gu'* sover de *ej*!"; men i de fleste tilfælde vil B i stedet bare sige

"*Gu'* gør de *ej*!". Hvis vi prøver at fundere lidt nærmere over hvordan det kan være, er det klart at det skyldes at det i situationen er overflødigt at specificere at det specielt er sove børnene ikke gør.

Og hermed har vi nærmet os en mere præcis beskrivelse af brugen af nægtelsen *ej* i moderne dansk: der er nu tale om en tilbagevisende *negation* som kun kan bruges i forbindelse med nægtelse af et forudgående udsagn. Det passer også fint med at det som nævnt også bruges i forbindelser som *ej heller, eller ej, for (h)eller* er jo tydeligvis også tilbagevisende. Man kan ikke bruge *ej* i den første sætning af en bog – medmindre man selvfølgelig springer dramatisk ind i begivenhedernes centrum: "*Gu'* vil jeg *ej* – skreg grevinden på dårligt portugisisk".

Søren Brandt (f. 1939)

Søren Brandts sprogrubrik blev bragt første gang i Weekendavisen d. 24. januar 1992. I løbet af 2009 bringer Mål og Mæle i alt fire af Søren Brandts sprogrubrikker fra Weekendavisen. Rubrikkerne bliver bragt med forfatterens tilladelse og for at fejre, at han i år fylder 70.

Lis Jacobsen

Af Inge Lise Pedersen

Lis Jacobsen var en glimrende filolog, men hun var først og fremmest en iværksætter i særklasse. Fra grundlæggelsen af Det danske Sprog- og Litteraturselskab i 1911 til hun i 1959 var medstifter af Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie, havde hun en finger med i spillet i alle betydelige projekter inden for nordisk filologi i Danmark. Og hun nøjedes sjældent med at investere lillefingeren. Et portræt af Lis Jacobsen må derfor rumme både en skildring af forskeren Lis Jacobsen og af idekvinden, fundraiseren, organisatoren og PR-personen med samme navn – og det er den sidste der har betydet mest for dansk sprogforskning.

Filologen

Filologen Lis Jacobsen arbejdede med rigsdanskens lydhistorie og med runedansk. I disputatsen *Studier til det danske Rigssprogs Historie fra Eriks Lov til Chr. IIIs bibel. I. Lydhistorie* (1910) hævder hun at det danske skriftsprog bygger på det ældre sjællandske kancellisprog. Tesen er siden blevet modificeret, men det der slår en når man læser disputatsen i dag, er hvor klart hun fremsætter sit synspunkt om en samlende sproglig norm, mens hendes antipode Johs. Brøndum Nielsen dyrker detaljen i en grad, så det er vanskeligt at få et

overblik over det sproglige forløb ud fra hans beskrivelse af samme periode i *Gammeldansk Grammatik*.

Runologien kom Lis Jacobsen ind i via et udgivelsesprojekt. Hun skrev en artikel om nyfundne indskrifter, der i redigeret form findes som tillæg til en håndudgave af Wimmers runeværk, som hun forestod i 1914, og hvor hun tog fotografier i brug som illustrationer. I 1926 fik hun så ideen til et nyt stort topografisk ordnet runeværk til afløsning af Wimmers udgave, og dette værk, *Danmarks Runeindskrifter* (1941-42 s.m. med Erik Moltke) er hendes runologiske hovedværk.

Anledningen var en polemik med Erik Arup, som hævdede at vikingerne var fredelige bønder, idet han med Wimmer tolkede 'landmand' som landbruger og til støtte for dette henviste bl.a. til Sønder Vingestenen, hvor han læste s:ardi dvs. 'som pløjede'. Lis Jacobsen påviste at Wimmer havde læst forkert. Der stod sardi dvs. 'sårede', altså knap så fredeligt. Det viste at de gamle afbildninger ikke var pålidelige, indskrifterne måtte afbildes på en anden måde. Det var især medudgiveren af runeværket, Erik Moltke, der var ansvarlig for billedsiden, hvor indskrifterne blev gengivet i uoptrukne og optrukne fotografier, mens Lis Jacobsens ho-

vedindsats var at skabe en ny, relativ kronologi, bygget op om Jellingestenen og via den historisk forankret.

Iværksætteren

Hermed er vi midt i skildringen af iværksætteren Lis Jacobsen. Som sådan er hun uden sidestykke i dansk sprogforskning: I 1911 stiftedes Det danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) på hendes initiativ. Hun var da 29 år. I 1916 reorganiserede hun *Ordbog over det danske Sprog* (ODS), i 1926 stiftede hun sammen med Johs. Brøndum-Nielsen tidsskriftet *Acta Philologica Scandinavica* og i 1934 Dansk selskab for oldtids- og middelalderforskning (DSOM). *Kulturhistorisk leksikon for Nordisk Middelalder* (KLNLM, som udkom 1956-78) var også hendes ide, ligesom hun var aktiv i forbindelse med oprettelsen af Dansk Sprognævn (1955) og var medstifter af Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie (1959). Desuden spillede hun en vigtig rolle (om end i kulisserne), da Udvalg for Folkemaal (og dermed *Ømålsordbogen*) i 1922 blev revitaliseret gennem øgede bevillinger og friske kræfter i udvalget. Endelig stod hun bag planen om *Nudansk ordbog* som en slags håndudgave af ODS. Den udkom første gang i 1953 og er siden kommet i utallige udgaver.

Det er ikke stedet til en gennemgang af alle de udgivelser Lis Jacobsen har medvirket ved. I stedet vil vi se på hvad der karakteriserede hende som organisator.

Lis Jacobsen som organisator

"Hun var en meget energisk dame, hun vidste hvad hun ville og fik det

meste gennemført. Ved sit klarsyn og sin ihærdighed og – det må tilføjes – ved sin charme og sit diplomati og ved sit udstrakte bekendtskab med betydende personer – hun var ikke for ingenting datter af nationalbankdirektør Marcus Rubin – ryddede hun vanskeligheder af vejen, gjorde udveje og skaffede penge og skabte en fast grundvold for den institution ordbogen udviklede sig til." Sådan karakteriseres hun af Aage Hansen, redaktør ved ODS (Hansen 1970:97f).

De nævnte egenskaber kommer tydeligt frem ved stiftelsen af DSL. Hun prioriterer opgaverne, hverver medarbejdere og sikrer faglige anbefalinger, og så slider hun trapper hos pengestærke folk for at skabe en grundfond der kan styrke det nye selskabs "kraft og frigjorthed". Alt sammen på små to måneder!

Ikke underligt at der allerede i 1915 stod så megen respekt om hendes person, at hun underhånden blev bedt om som medredaktør for Verner Dahlerup at reorganisere ODS. Hun afslog, men foreslog at ODS kunne overgå til DSL og gik straks i gang med at finde redaktører, udforme en detaljeret arbejdsplan, affatte prøveartikler og udsende et prøvehæfte, samtidig med at hun forhandlede økonomi – ud fra et budget der var det dobbelte af Dahlerups. Det lykkedes hende at få dette budget godkendt af både Carlsbergfondet, finansministeren og direktøren for Gyldendal. Alle gode radikaler – og dermed for fleres vedkommende hørende til en kreds hun færdedes hjemmevant i.

Første bind af ODS udkom i 1919,

og de næste 10 år kom der et bind om året. Det gik strygende.

Og hvad så? Nogle ville have hvilet på laurbærrene og måske slappet lidt af. Ikke Lis Jacobsen. Hun var klar over at medarbejderne skulle sikres, ellers kunne man ikke holde på dem, og det ville gå ud over både kvalitet og produktionstid, og hun kastede sig derfor ud i en hård kamp for at få gennemført fast ansættelse og pension for ordbogsredaktørerne. Det lykkedes.

Så ser hun sig omkring. ODS er sat på skinner, Feilbergs jyske ordbog er færdig, men arbejdet med en ordbog over øernes dialekter ser ud til at være gået næsten i stå. Udvalg for Folkemål må revitaliseres ved at udvide med friske kræfter, og der må skaffes flere penge. Denne gang ikke fra private, men fra statsside. Der er en venstregering med en leder der kan forventes at være positiv over for netop dialekter (og som hun kender), og med en dialekttalende kultusminister (Jacob Appel) der i sit borgerlige liv er forstander for Askov Højskole, hvor formanden for Udvalg for Folkemaal, Marius Kristensen, er ansat som lærer. Også dette lykkes, selv om Lis Jacobsen slet ikke optræder på scenen, men kun agerer i kulissen.

Næste træk sker i 1934, da udgivelsesprincipperne for *Diplomatarium Danicum* præsenteres. Første bind af udgaven kom i 1938, snart fulgt af oversættelsesværket *Danmarks Riges Breve*.

Strategen

Lis Jacobsens overblik og kombinationsevne var legendarisk, og hun

havde en sikker fornemmelse for hvornår og hos hvem man kunne få noget igennem. Og hun har hele tiden blikket rettet mod fremtiden, mod nye projekter. Samtidig var hun en udholdende strateg.

Historien om *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* (1956-78) er et eksempel på begge dele. Arbejdet med KLNLM, der var et fællesnordisk projekt, begyndte 1948, og det er svært at forestille sig et bedre tidspunkt for et stort nordisk projekt end efterkrigstiden, hvor det nordiske stod stærkt. Det var igen den sikre fornemmelse for hvornår man skulle slå til.

Men KLNLM er også et godt eksempel på udholdenheden, for Lis Jacobsen havde allerede ideen om en nordisk kulturhistorie i leksikonform i 30'erne, da værket *Nordisk Kultur* begyndte at udkomme. Det fremgår af en kronik i Politiken i 1933. Der skulle altså gå 25 år før disse planer blev realiseret.

Sansen for publicity

Uanset hvad Lis Jacobsen havde med at gøre, sørgede hun altid for pressedækning, for medieomtale. Videnskabelige udgivelser fulgtes systematisk af populære, hvis hun ikke sørgede for et forskræp i form af en kronik i Politiken eller Berlingske Tidende. Hun holdt foredrag og skrev debatindlæg, begge dele med sans for formens betydning. Hun havde en elegant journalistisk pen og var en dreven polemiker.

PR-virksomheden fik hun megen utak for: "I det hele taget var vi ikke glade for Lis'es publicity-virksom-

hed", skriver Aage Hansen (Hansen 1970:99), selv om han indrømmer at hendes efterlysning af ord i pressen ofte gav stort udbytte. Vilhelm Andersen skrev oven i købet et åbent brev til Lis Jacobsen der sluttede således: "De har Sans for videnskabelig Klarhed eller Tydelighed og Evne til at fremstille den. Men De har tillige et særegent Talent for Udsmykning – maa jeg sige Vindues-Udsmykning af de under Dem sorterende videnskabelige Sager. Jeg ønsker at De for Fremtiden vil undertrykke dette sidste Talent til Fordel for det første" (citeret fra Hansen 1970:99).

Paul V. Rubow, der altid var god for en elegant formuleret giftighed, sagde det således: "Hun er efterkommer af søstrene Davidsen: hun har forstand på at pynte vinduer og lave udstilling." (iflg. mundtlig overlevering). Blandt hendes medarbejdere er Erik Moltke den eneste der har sans for at hun gavnede sagen med sin PR-virksomhed.

Kvinden

Lis Jacobsen var vokset op i et miljø med sans for kvinders ambitioner om at være selverhvervende. Hendes far, Marcus Rubin var bestyrelsesmedlem i Dansk Kvindesamfund og havde skrevet om "Kvindens Adgang til Erhverv", og hendes mand, filologen og historikeren Jacob Peter Jacobsen, støttede hendes forskerambitioner. Hun havde formentlig altid god hjælp til at holde hjemmet kørende med mand og børn, det var jo andre tider, husassistenter var en normal foreteelse i borgerskabet, og Lis Jacobsen var født, om ikke med en guldskede i

mundten, så dog med en komfortabel økonomi. Ganske vist blev hun i 1918 enke som 36-årig med to halvvoksne døtre, men formentlig stadig med en rimelig økonomi og ganske gode muligheder for praktisk hjælp.

Alligevel fastslår hun i et foredrag med titlen *Kvinden og Samfundet* (1912), at kvindens primære opgave er moderskabet, og at det er umuligt at forene det tilfredsstillende med en gerning i samfundet.

Det virker paradoksalt at Lis Jacobsen kan sige sådan (og fastholde synspunktet i den polemik der efterfølgende udspandt sig) samtidig med at hun ufortrødent selv fortsætter med at have et arbejdsprogram der ikke lader nogen mandlig akademiker noget høre.

I 1925 har piben tilsyneladende også fået en anden lyd da hun i forordet til *Kvindelige Akademikere* skriver "For de Kvinder, der føler en Drift til en eller anden Gerning, det være sig Lægens eller Lærerens, Kunstnerens eller Forskerens, vilde det være Selvmord at døde denne Drift – om man saa kunde blive Moder til tolv Sønner; men omvendt vilde den Kvinde, der af Hensyn til sit Arbejde gav Afkald paa at blive Moder, ikke være helt og fuldt Menneske. Vil man Livet, maa man tage Livskampen".

Og dog. I 1932 er hun igen på barrikaderne for moderskabet med et foredrag med titlen *Fremad – til Hjem og Børn*. Her hævder hun at ordene i 1925 kun gjaldt kvinder med kunstneriske eller videnskabelige tilbøjeligheder.

Social sans eller kendskab til mindre privilegerede kvinders forhold er

ikke det man finder mest af hos Lis Jacobsen. Hun kan alene af den grund ikke uden videre tjene som ikon for kvindelige sprogforskere i dag. Det skulle da lige være ved hendes insisteren på også at være kvinde og ved at minde om at valg har konsekvenser, og "Vil man Livet, maa man tage Livskampen". Det gjorde hun, og de mange værker hun dermed var med til at skabe har uvurderlig værdi også for nutidens udforskning af dansk sprog.

Litteratur

Hansen, Aage 1970. Ordbog over det danske Sprog. Axel Andersen (red.). *Danske Opslagsværker*. København: G.E.C. Gad: 93-130.

Pedersen, Inge Lise 1991. Lis Jacobsen og Ømålsordbogen: En fodnote til den danske dialektologis historie. *Danske Studier*: 193-197.

*Inge Lise Pedersen (f. 1939)
lektor i dialektforskning ved Københavns Universitet*

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro (Sprogligheder), Erik Hansen,
Jørn Lund, Ken Farø, Kasper Boye

Typografisk design: Henrik Birkvig

Skrift: FF Olsen

Ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: an@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.maalogmaele.dk

Årets ord og udtryk 2008

Årets ord og udtryk ifølge *Mål og Mæle* må gerne have sat sit præg på eller afspejle det forløbne år. Når vi på redaktionen vælger årets ord og udtryk, fokuserer vi herudover snarere på det interessante end på det, der nødvendigvis er prisværdigt. Interessante er fx nye ord – både dem med en vis gangbarhed og dem, der bare er blevet forsøgt lanceret, fordi sproget mangler dem. Interessante er også gamle ord med ny betydning, eller kendte ord som går hen og får en stærk tilknytning til bestemte begivenheder. Der er altså ikke tale om en konkurrent til kampagner som Nye ord, Hadeord eller Yndlingsord.

Disse forholdsvis flydende og ikke nødvendigvis 100 % videnskabelige kriterier lever nedenstående valg op til, som er fundet blandt læsernes og redaktionens egne nomineringer i løbet af året. Erik Møldrup i Ålborg har vundet et års gaveabonnement på *Mål og Mæle* for sin stemme og argumentation, tillykke med det, og tak for observationerne til alle, der har bidraget!

Årets ord

Årets ord 2008 ifølge *Mål og Mæle* er *Udlændingesservice*. Det er dermed ligesom sidste år et institutionsnavn, men *proprier* er ikke ringere ord end deres modstykke, appellativer. Og der er noget ved omdøbningen af *Udlændingestyrelsen*, der er interes-

sant. For det er symptomatisk for myndighedernes omgang med sprog, som er præget af et forsøg på kontrol med de associationer, ordene fremkalder. "Udlændingestyrelsen" lugter nemlig af overvågning og afvisning, mens *-service* fremkalder imødekommenhed og *Jeg-har-et-tilbud-til-dig*. Problemet er bare, at det i det her tilfælde ikke sådan uden videre kan afslås. Som bekendt er en af styrelsens – pardon: *serviceorganets* – kerneydelser opholdstilladelser og frem for alt -afslag.

Ordet falder, som også Erik Møldrup påpeger, oplagt ind under kategorien *newspeak* (se *Mål og Mæle* nr. 22:2), bevidste forsøg på sprogændringer med henblik på at få det betegnede fænomen til at fremstå mere attraktivt. Vi kender det fra *skralde-mand* → *renovationsarbejder*; *fange* → *indsat*; *bistandshjælp* → *kontanthjælp*; *mongolisme* → *Downs syndrom*. Også nyere angliciseringer som *udsalg* → *sale*; *brugt* (1; om tøj) → *vintage*, (2; om fx computerspil) → *pre-used/pre-owned* kan regnes hertil.

Årets udtryk

Årets udtryk er *Ritts billige boliger* om det relativt pauvre udkomme af kampagnen "5.000 boliger til 5.000 kr.", der var med til at sikre Ritt Bjerregaard overborgmesterposten i København, men som altså i praksis kun blev til 12 boliger i Sydhavnen

i København, der vist desuden kun meget teknisk holder sig under de 5.000 i husleje. Nu er hun fratrådt i utide, men hun efterlader sig en større mængde direkte og indirekte bevingede ord som "Kommissærens Dagbog", "Hvad ikke alle kan lære, skal ingen lære", "Ritt Herregaard", "Mareritt", "Lex Ritt", og altså nu også Årets udtryk i *Mål og Mæle*. Med til at gøre udtrykket fyndigt er, at der er vokalrim mellem de to første ord og konsonantrim mellem nr. 2 og 3. Det sikrer, at det er let at hente frem

fra hukommelsen, og giver det samtidig slagkraft og satirisk præg.

Vi minder om, at en ny kampagne skydes i gang i det øjeblik, den gamle er forbi. Vi bringer traditionen tro først nomineringer i nr. 3, men vi vil da for inspirationens skyld lige nævne, at en stærk kandidat så at sige meldte sig selv i årets første dage, nemlig det tilsyneladende så uskyldige ord *perle*. Nomineringer sendes som hidtil til kenfaroe@hum.ku.dk.

Tosprogethed – hvad er problemet?

Af Dorte Bleses og Anders Høj

Når man taler om "de tosprogede" i Danmark, ser mange nok for sig børn med lidt mørkere hud som skal have halalkød i børnehaven. Men efter at have tænkt nærmere efter vil de fleste nok alligevel være enige i at man ikke kan se på hudfarven eller menneskers kost hvor mange sprog de taler. Jo, det er da rigtigt at der procentvis sikkert er flere 10-årige i Danmark med mørk hud end med lys hud der kan tale to sprog. Men det er ikke noget et til et-forhold. Der er mennesker med lys hud som alligevel har held med at blive tosprogede, og der er mennesker med mørk hud som ikke er tosprogede.

Hvorfor nu denne snak om tosprogede og hudfarve? For at vi kan identificere og løse problemer hos bestemte grupper, er vi nødt til at være præcise med sprogbrugen så vi ved hvem vi taler om. Hvis man vil tale om grupper af mennesker der taler to sprog, kan vi kalde dem tosprogede. Hvis man taler om grupper der er etnisk eller socialt defineret – eller en kombination – så må man bruge andre definitioner end *tosprogede* for ikke at skabe unødigt forvirring og fejlagtige antagelser om roden til gruppens eventuelle problemer.

Der har længe været debat (og den er der stadig) om hvorfor tosprogede som gruppe klarer sig dårligere i

skolen end børn med dansk som modersmål. Men den uheldige brug af ordet *tosproget* forvirrer debatten. Man kan godt være tosproget (tale to sprog) selv om man har dansk som modersmål. Og det er ikke sikkert at alle i den gruppe man i daglig tale betegner tosprogede, kan to sprog. Helt galt er det at man ikke altid regner vestlige tosprogede med af den praktiske grund at "dem er der jo ingen problemer med!". Men hvis inklusionskriteriet er at man forventes at have problemer, så er det jo ikke så mærkeligt at gruppen af tosprogede faktisk har flere problemer end andre. Og når man nu bruger betegnelsen *tosproget* om denne gruppe, så er det jo heller ikke så mærkeligt at mange antager at roden til deres problemer er deres tosprogethed. Men er det nu også sådan? Eller har problemerne at gøre med fx etnisk, kulturel eller social baggrund uafhængigt af om man er tosproget?

Danmark har i de seneste århundreder haft en situation hvor praktisk taget alle har talt dansk og få har været tosprogede. Først i de sidste årtier har vi igen fået en betydelig tosproget andel af befolkningen. Men i andre lande har man en lang tradition for tosprogethed. Derfor er der også lavet større undersøgelser af tosprogede i andre lande som vi – indtil

videre – kan tage udgangspunkt i i Danmark når vi skal prøve at finde ud af hvem der har et problem, og hvad problemet er. Første del af artiklen behandler nogle af disse internationale undersøgelser, og sidste del handler om foreløbige resultater angående tilegnelse af ordforråd hos tosprogede i Danmark.

Etsproget + etsproget = tosproget?

Først er det vigtigt at finde ud af hvad man overhovedet kan forvente af en tosproget på det rent sproglige plan. Med andre ord, er en dansk-tysk tosproget lig med "summen" eller lig med "gennemsnittet" af en dansk etsproget og en tysk etsproget? Et meget undersøgt område er ordforråd. I USA har flere undersøgelser vist at tosprogede "latinoer" generelt har et mindre engelsk ordforråd end etsprogede "hvide" har (D.K. Oller & R.E. Eilers, 2002, *Language and Literacy in Bilingual Children*, Clevedon: Multilingual Matters). Deres samlede ordforråd (engelsk + spansk) er til gengæld noget større end etsprogede hvides ordforråd. Sagt på en anden måde: når en person får to ordforråd, bliver resultatet mindre end "summen", men større end "gennemsnittet" af to etsprogedes ordforråd. En anden måde at anskue ordforrådet på er at se på det begrebsmæssige ordforråd. En tosprogets ordforråd er fordelt således at ordet for nogle begreber (fx 'grydeske') kendes på det ene sprog, mens ordet for andre begreber (fx 'fritime') kendes på det andet sprog. Andre begreber igen (fx 'jakke') er der ord for på begge sprog.

Det begrebsmæssige ordforråd er det antal begreber som man har ord for på det ene eller det andet sprog eller på begge. Ser man på størrelsen af det begrebsmæssige ordforråd hos tosprogede, så har det typisk samme størrelse som etsprogedes ordforråd.

Men hvorfor lærer tosprogede ikke bare at udtrykke alt på begge sprog? Det er der to logiske forklaringer på. For det første er sprog jo ikke noget der vokser automatisk ligesom en arm. Man lærer ord når man hører dem et antal gange. Og når man dagligt bruger to sprog, så går der længere tid før man har hørt hvert ord det antal gange der gør at man lærer ordet. Derfor vokser ordforrådet for hvert sprog langsommere hos tosprogede. Når man sammenligner tosprogede og etsprogede børn, vil de tosprogedes ordforråd være mindre pga. forsinkelsen i tilegnelsen. Den anden forklaring på tosprogedes mindre ordforråd på hvert sprog har at gøre med at man typisk ikke bruger sine to sprog i alle sammenhænge. Man bruger måske mest sit andetsprog i skolen, og dér snakkes der sjældent om *grydeskeer*. Derfor lærer man kun det ord på førstesproget, som tales hjemme. Her bliver der til gengæld sjældent snakket om *fritimer*, så derfor lærer man ikke det ord på førstesproget. Skulle man en sjælden gang få brug for at tale om fritimer, bruger man bare ordet fra andetsproget. Kun begreber som man jævnligt taler om på begge sprog (fx 'jakke'), lærer man ord for på begge sprog. Kunne man så ikke bare give tosprogede nogle ekstra timers sprogundervisning? Nej, hjernen er

desværre indrettet sådan at man generelt kun husker det man bruger. Hvis læseren har lært et fremmedsprog i skolen og ikke brugt det meget siden, kan han/hun jo spørge sig selv om hvor mange af de ord som blev lært dengang, der er gået tabt i mellemtiden!

Hvis vi – indtil videre i hvert fald – accepterer at tosprogede med næsten given nødvendighed har et mindre ordforråd på hvert sprog end etsprogede har, kan vi spørge om det har negative konsekvenser for skolegangen. To nyere internationale undersøgelser tyder ved et første øjekast på at tosprogede børn fra immigrant-familier har sværere ved at klare sig igennem skolen end etsprogede "hvide" har (F. Demie i *Educational Research*, 2001, bind 43, s. 91-106; A. Lutz i *Ethnicities*, 2007, bind 7, s. 323-342). Disse resultater stemmer med den generelle opfattelse og de statistikker der laves i Danmark. Men de to nævnte undersøgelser gik et spadestik dybere og opdelte de tosprogede efter oprindelsesland. Her opstod der interessante forskelle som viste at en tosproget ikke bare er en tosproget. Ikke alle tosprogede klarede sig dårligere end hvide etsprogede. Mange grupper af tosprogede lå på samme niveau som hvide etsprogede, og enkelte grupper, fx kinesiske børn, lå over de hvide etsprogedes niveau.

Ovennævnte resultater tyder altså på at tosprogethed i sig selv ikke er nogen hindring for en normal kognitiv udvikling og skolegang. Tværtimod er der andre undersøgelser som tyder på at tosprogethed kan give visse fordele fx mht. rent kognitivt

at holde flere bolde i luften på en gang og mht. til at sortere irrelevant fra relevant information. Det store spørgsmål er nu hvad det så er der bremser nogle grupper af børns succes i skolen. Og det spørgsmål må besvares for at man effektivt kan afhjælpe problemerne.

Hvad med tosprogede i Danmark?

Lad os nu se lidt nærmere på vores eget land. Tosprogedes danskundskaber – og kompetencer i folkeskolen – er som nævnt ovenfor et omdiskuteret emne i den offentlige debat og giver anledning til store samfundsmæssige bekymringer. Men hvad "ved" vi egentlig om denne gruppe af børn og unge i Danmark? Og i hvilket omfang skyldes problemerne deres tosprogethed?

Flere undersøgelser – bl.a. PISA Etnisk 2005, som Rockwool Fonden har gennemført (N. Egelund & T. Tranæs (red.), 2007, *PISA Etnisk 2005. Kompetencer hos danske og etniske elever i 9. klasse i Danmark i 2005*, Syddansk Universitetsforlag), bekræfter at unge (efterkommere af) ikke-vestlige indvandrere også i Danmark klarer sig markant dårligere i skolen end etnisk danske børn bl.a. i forbindelse med læsning. Som helhed har denne gruppe af unge store problemer med at nå et tilstrækkeligt fagligt niveau inden de forlader folkeskolen. PISA Etnisk viste også forskelle i børnenes præstation der afhang af forældrenes oprindelsesland, og dette resultat peger på at problemstillingen ikke skyldes tosprogetheden. Jamen, skyldes de dårligere resultater da ikke at denne gruppe af unge har for dårlige

danskkundskaber, som igen skyldes deres tosprogethed? Ikke nødvendigvis. Når nu nogle tosprogede klarer sig udmærket, kunne det tyde på at der hos tosprogede med problemer i skolen er bagvedliggende årsager som dels forårsager dårlig dansksproglig udvikling, og dels forårsager generelt utilfredsstillende skolegang. Dårlige danskkundskaber kunne således være en relateret faktor, men ikke nødvendigvis den egentlige, udvirkende årsag til problemerne.

På trods af det meget store samfundsmæssige fokus på de tosprogede børn i Danmark har vi en udpræget mangel på empirisk viden om tosprogede børns tilegnelse af dansk. Vi ved fx ikke hvordan et- og tosprogede børn er forskellige med hensyn til niveau og spredning på et givet alderstrin. Vi ved heller ikke hvor mange tosprogede børns dansksprogstilegnelse der rent faktisk er "forsinket" i en grad der påvirker barnets læringsbetingelser negativt.

Den store samfundsmæssige betydning taget i betragtning er det bydende nødvendigt at iværksætte systematiske undersøgelser. Selv om vi ved at et tosproget barns sprogkompetencer er fordelt på to sprog, og at vi kun får indblik i barnets fulde kompetence ved at undersøge begge sprog, er vi alligevel nødt til at sikre os at det tosprogede barns dansksproglige kompetencer har et vist niveau, for at understøtte at barnet kan deltage i det sociale liv, modtage undervisning i skolen osv.

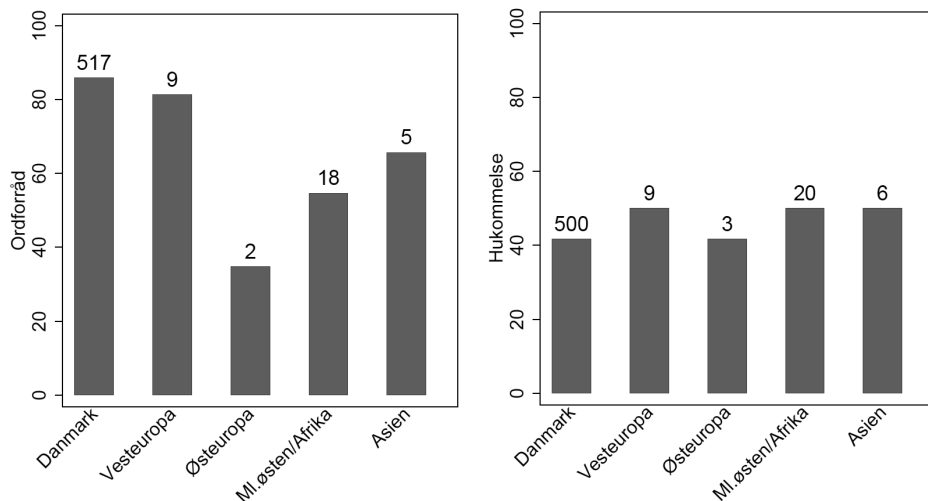
I dag skal alle kommuner tilbyde en sprogscreening (kaldet "sprogvurdering") af alle 3-årige børn. Center

for Børnesprog har sammen med samarbejdspartnere udviklet "Sprogvurderingsmateriale til 3-årige", som nu kan anvendes til sprogvurdering af både ét- og tosprogede børn (se Bleses m.fl. *Tillægsmateriale for tosprogede: det første skridt mod en ensartet sprogvurdering af et- og tosprogede børn*, 2008, *Tale-Høre Nyt*, 4, 14-35). Data fra disse sprogvurderinger kan give os en første mulighed for at sammenligne et- og tosprogede børns tilegnelse af dansk. Indtil videre er materialet kun blevet brugt i en lille gruppe af tosprogede børn, så data-materialet er spinkelt. Vi har endvidere kun set på data fra tosprogede hvor begge forældre har et andet modersmål end dansk. Alligevel kan denne lille undersøgelse tjene som et eksempel på hvilke spørgsmål der kan stilles, og give en indikation af hvilken viden der på sigt kan opnås.

Vi inddrager kun to sproglige dimensioner her, nemlig ordforråd (*hvor mange ord ud af 100 bruger barnet aktivt?*) og hukommelse (*hvor lange ordkombinationer kan barnet gentage?*). Pga. effekten af herkomst i tidligere undersøgelser delte vi børnene ind i grupper afhængig af hvor forældrene kommer fra. Figur 1 viser resultaterne.

Med hensyn til hukommelse er børn af anden etnisk herkomst end dansk på niveau med eller måske lidt bedre end etnisk danske børn. Dette er ikke overraskende set i lyset af tidligere undersøgelser der har vist kognitive fordele ved tosprogethed. Med hensyn til ordforråd er forholdet anderledes. Her scorer børn hvis forældre kommer fra vesteuropæiske

Figur 1: Fordeling af score på ordforråd og hukommelse for henholdsvis et- og tosprogede børn (inddelt efter forældrenes oprindelse). Tallet over hver søjle viser hvor mange der er i gruppen. Maksimum-scoren er i begge tilfælde 100 %.

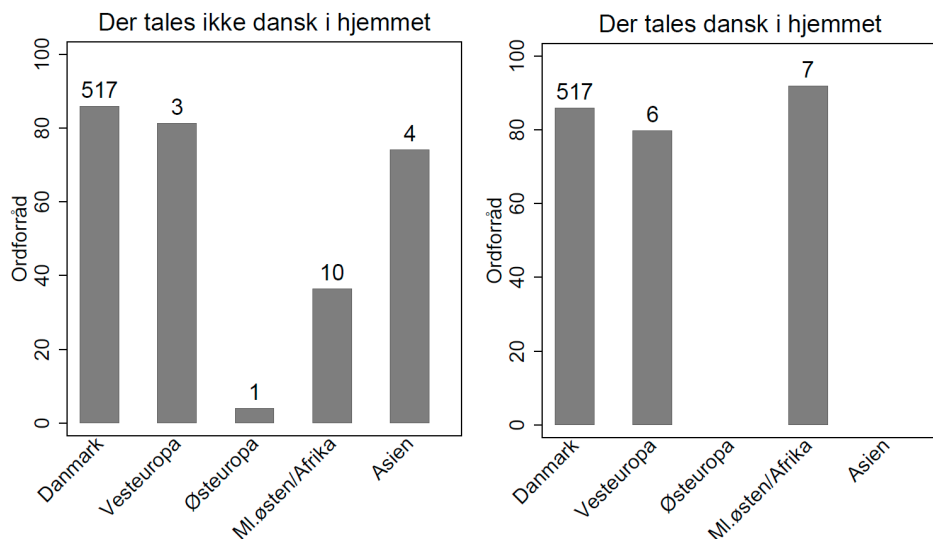
lande, på højde med etnisk danske børn, mens børn hvis forældre er fra andre geografiske områder, scorer lavere. Når børn med vesteuropæisk baggrund scorer næsten lige så højt som etnisk danske børn, må vi, som i tidligere undersøgelser, konkludere at man fint kan være tosproget og have en tilfredsstillende udvikling af dansk. Spørgsmålet er så hvad det er der begrænser den sproglige udvikling hos de andre grupper af tosprogede.

En grundig besvarelse af dette spørgsmål ville kræve et større datamateriale og mere baggrundsviden end vi i øjeblikket har om disse børn. Men som et første skridt så vi igen på ordforrådsdataene med børnene opdelt efter om der taltes dansk i hjemmet eller ej.

Resultaterne i Figur 2 tyder på at ordforrådets udvikling hos tosprogede svarer til etsprogede danske børns hvis der tales dansk i hjemmet – uafhængigt af geografisk oprindelse. Til gengæld har oprindelse betydning hvis der ikke tales dansk i hjemmet. Dette resultat peger igen på at det ikke er tosprogethed i sig selv der begrænser tilegnelsen af dansk. Der skal dog selvfølgelig tages forbehold for de meget små tal. Til gengæld er de lave scorer for nogle grupper ikke nødvendigvis alarmende. Husk at børnene kun er godt tre år, så nogle har måske kun været eksponeret for dansk i kort tid og kan selvfølgelig ikke med det samme udvikle et stort dansk ordforråd.

Hovedtendensen er altså at tosprogede har en tilfredsstillende

Figur 2: Fordeling af ordforrådsscore afhængig af om der tales dansk eller ej i hjemmet. Tallet over hver søjle viser hvor mange der er i gruppen. Maksimum-scoren er i begge tilfælde 100 %.

udvikling af dansk ordforråd hvis (1) familien kommer fra et vesteuropæisk land (uanset om der tales dansk i hjemmet), eller (2) hvis der tales dansk i hjemmet. Det er indlysende at dansk i hjemmet kan være en fordel for udviklingen af dansk, men det er altså ikke en nødvendighed. Ligeledes er det ikke en nødvendighed at man kommer fra et vesteuropæisk land. Og det er jo gode nyheder. Et oplagt spørgsmål for fremtidig forskning på området er: Hvad er det der kendetegner vesteuropæiske familier og/eller familier hvor der tales dansk i hjemmet? Hvis dette kan besvares, kan der formentlig gives et godt bud på hvad det er for forhold der giver gode betingelser for tilegnelse af dansk.

Man må kravle før man kan gå

Lad os starte med hvorfor det overhovedet er afgørende at optimere sprogtilegnelsen allerede i dagtilbudsalderen. Over de sidste 10-20 år er forskere i stigende grad blevet opmærksomme på at barnets talesproglige kompetencer har indflydelse på deres muligheder for succes i skolen. Jo bedre talesprogligt fundament, desto bedre forudsætninger for at klare sig godt i skolen (især er sammenhængen med læsning veletableret). Hvorvidt der er nogle udvalgte sproglige områder som er særligt vigtige, eller om det er barnets samlede talesproglige kompetence, er stadig genstand for videnskabelig diskussion. Fra forskningen i børns sprogtilegnelse ved vi at alle børn

stort set gennemløber de samme sproglige forandringer i samme rækkefølge (fx har ordforrådet hos alle børn en vis størrelse før de begynder at anvende bøjningsendelser osv.). Der er imidlertid meget store individuelle forskelle blandt børn på et givet alderstrin. Fx er det helt almindeligt at man hos etsprogede danske børn mellem 24 og 36 måneder finder forskelle inden for hvad man vil betegne som "typisk" sprogudvikling, på flere hundrede ord (D. Bleses m.fl. i *Tidlig kommunikativ udvikling*, 2007, Syddansk Universitetsforlag). Forskellene kan både skyldes forskellige biologiske (kognitive) forudsætninger for sprog og/eller forskelle i adgang til sprogligt stimulerende miljøer. Forskellene i børns sproglige kompetencer betyder at børn når skolealderen med et meget forskelligt talesprogligt udgangspunkt. Børn møder altså op i skolen med forskellige talesproglige forudsætninger og dermed forskellige muligheder for at få udbytte af undervisningen. Det er derfor vigtigt at identificere børn med sproglige problemer med henblik på at understøtte barnets sprogudvikling så hurtigt som muligt.

Undersøgelser som den danske PISA Etnisk-undersøgelse nævnt ovenfor viser at ikke-vestlige indvandrere i Danmark klarer sig markant dårligere i skolen end etnisk danske børn bl.a. i forbindelse med læsning. Vores undersøgelse peger på at tosprogede børn har en tilfredsstillende ordforrådsudvikling hvis de kommer fra en vesteuropæisk familie (uanset om der tales dansk eller ej i hjemmet), eller hvis der ta-

les dansk i hjemmet. Modsat viser undersøgelsen at der er en gruppe af børn med ikke-vestlig baggrund hvor der ikke tales dansk i hjemmet, som har et meget lille ordforråd. Dette resultat peger altså på at nogle af de problemer ikke-vestlige indvandrere oplever i skolen kan starte allerede før skolealderen. Det er et interessant spørgsmål hvorfor nogle tosprogede børn lærer dansk lige så godt som etsprogede børn, også selvom de ikke hører dansk i hjemmet. Det siger undersøgelsen ikke noget om. Der er givetvis mange faktorer der spiller ind. Hvis man kigger på den viden om gruppen af børn med ikke-vestlig baggrund som vi i øjeblikket har, er der i hvert fald én ting der falder i øjnene, nemlig at en meget stor del af disse børn lever i det vi i Danmark kalder "socialt udsatte" familier. Det fremgår bl.a. af en ny rapport fra marts 2009 om marginaliserede nydanske børn og unge, udgivet af Regeringens arbejdsgruppe for bedre integration. Rapporten viser at knap hver fjerde af de nydanske børn og unge under 18 år bor i udsatte boligområder hvor der er en høj koncentration af indvandrere og efterkommere og af beboere uden for arbejdsmarkedet.

Udenlandsk forskning peger på at mangelfulde sproglige kompetencer hos både et- og tosprogede børn kan være relateret til familiens sociale baggrund. Mange undersøgelser tyder således på at fx forældres uddannelsesmæssige og beskæftigelsesmæssige baggrund påvirker barnets sprogtilegnelse. Det skyldes at socio-økonomiske forhold (i hvert fald in-

direkte) har indflydelse på forældres muligheder for at skabe sprogstimulerende og uddannelsesberigende omgivelser for deres barn (fx R. Mistry m.fl., 2008 i *Early Childhood Research Quarterly*, bind 23, s. 193–212). Socioøkonomisk baggrund har også indflydelse på forældres viden om hvad der understøtter børns sprogudvikling. Jo lavere socioøkonomisk baggrund, desto dårligere muligheder har forældrene for at skabe og indgå i sprogligt og kognitivt stimulerende aktiviteter med deres børn. Dette har – alt andet lige – negativ indflydelse på barnets udvikling af sprog. Forældrenes ressourcer kan altså påvirke barnets sprogtilegnelse og resultere i afgørende forskelle i børns forudsætninger for læring ved indgangen til skolen. Børn i udsatte familier er med andre ord i en særlig risikozone. Forældreressourcer og barnets hjemmemiljø formodes også at være en afgørende faktor for elevers præstationer i skolen.

Da vi ved at mange flere tosprogede børn med ikke-vestlig baggrund end tosprogede børn med vestlig baggrund kommer fra socialt udsatte familier, mener vi at det er vigtigt at undersøge om social udsathed påvirker familier med ikke-vestlig baggrund på samme måde som vestlige familier. Er det de samme indikatorer på udsathed som kendetegner disse familier, eller er der også kulturspecifikke faktorer der spiller en rolle? Det bør også undersøges om, og i givet fald i hvilken grad denne sociale udsathed påvirker disse børns adgang til og tilegnelse af dansk. Det kan nemlig have store konsekvenser

for indsatsen over for sådanne grupper. Eller sagt på en anden måde: Hvis også danske studier kan vise at dårlige danskkundskaber er et symptom på snarere end den egentlige årsag til de problemer som tosprogede børn i udsatte familier har, så vil det selvsagt være mere effektivt at sætte ind over for de egentlige årsager end at behandle et symptom.

Hvordan kommer vi videre?

I Danmark – som i så mange andre lande – er evidensbaseret praksis (dvs. praktikere indhenter den bedste viden forskningen er kommet frem til, og bruger den i deres praksis) blevet et ønsket mål for den offentlige sektor, og det bør også gælde her af såvel etiske som samfundsøkonomiske grunde. Data fra sprogvurderinger kan være et første skridt til ny viden. Et netbaseret system (www.sprogvurdering.dk) sikrer at alle sprogvurderinger samles i en database til senere forskningsmæssig undersøgelse, men dette er langt fra nok. Vi skal systematisk undersøge sammenhængen mellem tidlig sprogtilegnelse – og de faktorer der påvirker tilegnelsen – og børns (læse-)kompetencer i skolesystemet i Danmark for danske tosprogede børn og tosprogede børn med vestlig og ikke-vestlig baggrund og fra forskellige sociale lag. I særlig grad er det vigtigt at få belyst på hvilken måde forældreressourcer, barnets hjemmemiljø, dagtilbuddet mv. påvirker sprogtilegnelsen og det senere forløb i skolen. Dette er vigtigt fordi undersøgelser viser at tidlig indsats i hjemmet og i dagtilbuddet kan påvirke

barnets sprogtilegnelse. Jo tidligere der sættes ind, desto større effekt har det. Ingen kan være i tvivl om at det er vigtigt for et tosproget barn at indgå i sammenhænge der eksponerer barnet for dansk, men det er formentligt ikke afgørende at det sker før børnehælder, dvs. tre år. Det er heller ikke usandsynligt at det er vigtigere for tilegnelsen af dansk at barnet overhovedet har et sprogligt og uddannelsesmæssigt stimulerende hjemmemiljø, end at det foregår på dansk, jævnfør at vestlige tosprogede ordforråd i undersøgelsen ikke afhang af brug af dansk i hjemmet (Figur 2). Det ved vi dog ikke sikkert endnu, og derfor er det afgørende med danske undersøgelser. Noget

tyder på at selvom dagtilbuddet er vigtigt for børns udvikling af sprog, er det endnu vigtigere hvad der sker i hjemmet. Hvis også en dansk undersøgelse kan dokumentere en sammenhæng mellem forældreressourcer, hjemmemiljø og barnets sprogtilegnelse uanset herkomst, peger dette på vigtigheden af at igangsætte en mere målrettet og fokuseret indsats i både dagtilbud og barnets hjem.

Dorthe Bleses (f. 1963)
centerleder, lektor, ph.d., Center for
Børnesprog, Syddansk Universitet

Anders Højen (f. 1971)
lektor, ph.d., Center for Børnesprog,
Syddansk Universitet

At skilte med egne stednavne

Af Peder Gammeltoft

En af de ting besøgende i Danmark ofte bemærker, er hvor homogent et folk vi er. Men er vi virkelig så homogene som vi gerne vil tro? På den ene side er og har dansk været det klart mest udbredte sprog, men der har i historiens forløb været flere sproglige mindretal til stede i Danmark. Ikke alene har nedertysk og tysk været talt meget i vores købstæder i middelalderen, men også sproglige spor efter vendisk bosættelse på Lolland, Falster og Møn kan let findes i stednavnematerialet.

Sproglige minoriteter i Danmark

Af alle disse indflydelser er det dog kun det tyske islæt i det nuværende Sønderjylland der stadigvæk udgør et levende sprogsamfund, og det har eksisteret side om side med dansk i århundreder. I forhold til det danske sprogsamfund er der tale om et meget lille et af slagsen, dvs. en sproglig minoritet. En sproglig minoritet er der mange definitioner på, men som betegnelsen antyder, skal den udgøre en sproggruppe mindre end det fremherskende sprog i et foruddefineret område, typisk et land. For at falde ind under de internationale konventioner skal det også være et selvstændigt sprog. Dialekter falder altså ikke ind under sproglige minoriteter.

Ser vi os omkring i hele rigsfællesskabet, så må vi også inkludere færøsk og grønlandsk som egne sprogsamfund. I forhold til dansk er disse også minoritetssprog, men dog ikke på samme måde som tysk i Sønderjylland. Da færøsk og grønlandsk tales af et flertal i deres respektive regioner, har de status som regionalsprog i rigsfællesskabet. Rent praktisk betyder det at færøsk har status som officielt sprog på Færøerne og grønlandsk på Grønland. Det giver sprogbrugerne ret til at udforme deres egen sprogpolitik, herunder bestemme hvilke stednavne der skal forekomme, og hvilken form de skal have.

Sprogpagten

Hvis færøsk og grønlandsk har status som officielle sprog i deres regioner, betyder det så også at tysk har status som officielt sprog? Ikke helt, men i og med at Danmark i 2001 ratificerede Europarådets European Charter for Regional or Minority Languages, på dansk kaldet *Sprogpagten*, har det tyske mindretal fået styrket retten til brug af eget sprog. Sprogpagten skal beskytte alle regional- og minoritetsprog i Europa i både offentlig og privat regi. I Danmarks ratifikation af Sprogpagten defineres faktisk kun tysk i Sønderjylland som minoritetsprog.

Denne sondring gør en stor forskel for det tyske sprogsamfund i forhold til færøsk og grønlandsk, idet tysk ikke har status som officielt sprog. Hvor man på Færøerne og Grønland kan udforme sin egen sprogpolitik, kan det tyske mindretals sprogpolitik kun udformes som en del af den danske. Alligevel kan majoritetssprogene ikke vælge at se bort fra de godkendte minoritetssprog, idet der skal tages højde for minoriteterne i udformningen af den overordnede sprogpolitik, og derfor har offentlige myndigheder fx pligt til at sørge for at minoritetens sprog kan anvendes under samme vilkår som det officielle hvor der er et tilstrækkeligt stort antal minoritetssprogbrugere. Det betyder blandt andet at den lokale forvaltning skal kunne tilbyde sagsbehandling på minoritetens sprog. Hvad et "tilstrækkeligt stort antal" dækker over, er dog ikke beskrevet, og definitionen af et sprogligt mindretal og bagatelgrænsen for antallet af sprogbrugere er op til de enkelte stater at afgøre.

Sprogpagtens udmøntning i det offentlige rum – skiltning

Et af de stærkeste udtryk for lighed mellem majoritetssprog og regional-/minoritetssprog er skiltning af stednavne på mere/andet end majoritetssproget. Hvis det tyske mindretal ønsker at have deres egne navneformer for fx Haderslev (*Hadersleben*), Løgumkloster (*Kloster*) eller Tønder (*Tondern*) repræsenteret, så kan de det hvis mindretallet er tilstrækkeligt stort i lokal- eller regionalområdet.

Men hvordan står det nu til med udmøntningen af pagten her 8 år efter Danmarks tiltrædelse? Ikke ét eneste dansk stednavn skiltes i tysk form i Sønderjylland. På Grønland og Færøerne, derimod, skiltes der i stor udstrækning på eget sprog. Sætter man situationen på spidsen, kan man sige at de mindretalssprog inden for rigsfællesskabet der ikke er omfattet af Sprogpagten, faktisk har opnået større anvendelse af egne stednavneformer end det som er omfattet af pagten. Dette er klart i modstrid med hensigten med Sprogpagten.

Hvordan sikres en retfærdig anvendelse af Sprogpagten?

Som Sprogpagten er defineret, kan en sproglig minoritet være alt fra én person til 49,9 procent af befolkningen, bare den taler et andet sprog end majoritetens. Det er helt op til det enkelte underskriverland at definere hvad der er en sproglig minoritet. Det tyske mindretal antages at udgøre 10.000 til 15.000 personer i det sønderjyske ud af totalt ca. 270.000 personer. Opgaven at definere hvad der udgør en minoritet, og hvad der udgør en tilstrækkelig stor minoritet til at blive tilgodeset, er langt fra nem.

Uanset hvordan vi definerer en "minoritet", kommer vi ikke uden om at diskutere hvad der udgør et minoritetsstednavn. Skal et minoritetsstednavn være af en helt anden oprindelse end den tilsvarende majoritetsform, eller kan et minoritetsstednavn godt være et oprindeligt majoritetsstednavn tilpasset minoritetssprogets sprogsystem? Heller ikke det er defineret i Sprogpagten.

Umiddelbart ville man antage at et minoritetsstednavn burde være dannet på minoritetens sprog. Men for det tyske mindretals vedkommende, ville antallet af kvalificerede stednavne i så fald blive ganske magert. Eventuelt kan *Gravenstein*, på dansk *Gråsten*, være et muligt bud, eftersom dette navn ikke er dansk af oprindelse, men derimod nedertysk. Dog er den nuværende tyske form en højtyisk tilpasning af en nedertysk form, altså ikke rigtigt dannet på minoritetssproget heller. I det tyske mindretals tilfælde må man nok definere et minoritetsstednavn som et lokalt sønderjysk stednavn i tysk sprodragt, fx *Hadersleben*, som afspejler det velkendte tyske navneelement *-leben* over for *-lev* i det danske navn *Haderslev*, samt det tilpassede

Sonderburg for dansk *Sønderborg*. Man kunne endda tænke sig en minoritetsform *Kloster* for *Løgumkloster* selv om den egentlig ikke er fortykket, men en lokal variant af navnet der især også bruges i tysksprogede kredse i Sønderjylland.

Når ovennævnte spørgsmål er blevet besvaret – dvs. hvilke minoritetsstednavne der findes, hvor de findes, og desuden hvordan de skal skrives – så er der tilbage at afgøre hvad der skal skiltes med og hvordan, fx bynavne og/eller gadenavne og i hvilken form. Skal man anvende andre skrifttyper eller farver, eller kan en forskel i skriftstørrelse og position i forhold til majoritetsformen være tilstrækkeligt? Det sidste er op til Vejdirektoratet at afgøre hvordan det mest hensigtsmæssigt kan lade sig gøre. Resten er en ren statslig opgave. Dels skal der udformes en sprogpolitik for mindretalssproget under den overordnede sprogpolitik, altså i Dansk Sprognævns regi, og dels skal Stednavneudvalget inddrages i de rent navnefaglige spørgsmål – der bliver noget at se til!

*Peder Gammeltoft (f. 1971)
lektor, Afdeling for Navneforskning,
Nordisk Forskningsinstitut, Københavns
Universitet*